

УЛОГА И ЗНАЧАЈ СОКОЛСКОГ ДОМА У РАЗВОЈУ НОВОГ САДА

Димитрије Николић¹
Оливера Дулић²

УДК: 725.8(497.113 НОВИ САД)
DOI: 10.14415/zbornikGFS27.15

Резиме: Истраживање представљено у раду анализира друштвено-економске прилике које су претходиле изградњи Соколског дома у Новом Саду. Изградњом овог објекта велике културно-историјске вредности, у процесу трансформације тј. проширења главног градског трга током међуратног периода, извршен је значајан утицај на даљи развој централног подручја града. Реализација објекта била је део отварања града према Дунаву, те је тиме постављен архитектонски оквир за даљи просторни развој. Представљене су архитектонско-стилске одлике овог споменика културе који заузима значајно место у опусу архитекте Ђорђа Табаковића, једног од најзначајнијих стваралаца периода модерне. Затим је указано на значајне фазе кроз које је ова установа пролазила током своје историје, са освртом на различите социјалне, културне и политичке утицаје и последице које су је пратиле, те је закључено да од оснивања до данашњих дана, Соколско друштво, као наручилац и стални корисник предметног објекта, има велики друштвени значај и утицај на културно-просветни и спортски развој становника Новог Сада.

Кључне речи: Соколски дом, развој Новог Сада, међуратна архитектура, модерна, Ђорђе Табаковић

1. УВОДНА РАЗМАТРАЊА

У овом раду анализирани су друштвено-економске прилике које су претходиле изградњи Соколског дома у Новом Саду, званичног назива Народни Спомен дом Краљу Александру I Ујединитељу. Објекат Соколског дома изграђен је упоредо са проширењем главног градског трга у међуратном периоду, и својом великом културно-историјском вредношћу утицао је на даљи развој градског центра. Основу истраживања представља анализа урбанистичког развоја централног подручја Новог Сада, у чијем миљеу је настао и предметни објекат. Зачетак идеје о изградњи овог репрезентативног јавног објекта и њена реализација могу се посматрати кроз призму друштвених промена у међуратном периоду, односно кроз формирање

¹ Димитрије Николић, маг. инж. арх., Универзитет у Новом Саду, Факултет техничких наука, Департаман за архитектуру, Трг Доситеја Обрадовића 6, Нови Сад, Србија, тел: +38121455587, e-mail: dima@uns.ac.rs

² Оливера Дулић, маг. инж. арх., Универзитет у Новом Саду, Грађевински факултет Суботица, Козарачка 2а, Суботица, Србија, тел: +38124554300, e-mail: olivera@gf.uns.ac.rs

грађанства и више чиновничке класе, као и духа заједништва насупрот појединцу, који је у том периоду владао.

У раду су приказане архитектонско-стилске облике Дома, изведеног према пројекту једног од најзначајнијих стваралаца са ових простора – Ђорђа Табаковића. Објекат представља један од најзнаменитијих споменика архитектуре модерне у Новом Саду између двају светских ратова, а квалитетом изградње и својим бројним функцијама и још увек се успешно користи.

Идејни основи соколства представљали су оквир за васпитање омладине, али и целокупног становништва погођеног искуством и последицама Првог светског рата. Објекат Соколског дома у Новом Саду завршен је за приближно две године, што говори у прилог иницијативи и организованости друштвене заједнице за овакав подухват.

2. УРБАНИСТИЧКИ РАЗВОЈ ЦЕНТРАЛНОГ ПОДРУЧЈА НОВОГ САДА

Старо језгро Новог Сада, формирано је већ у XVIII веку и као такво постоји у готово неизмењеном облику. Планови из средине XVIII века (слика 1) сведоче да је овај део града урбанистички био потпуно развијена варош, са утврђеним правцима улица, трговима, јавним објектима и стамбеном архитектуром. Поређењем детаљније разрађених планова (слика 2) и данашњег стања констатује се да су правци и ширине улица, димензије блокова и позиције објеката у великој мери очували оригинални основ и своје место у урбанистичкој разради простора [1]. Поједини „критичари“ су сматрали да урбанистичка политика треба да подстиче да се „центар у висину гради“ [2], а након тога постепено у ширину [3].

Слика 1: Мапа Новог Сада из 1745.

Слика 2: Део центра Новог Сада – мапа из 1884.

Почетком XX века појавило се питање проширења уског градског центра до обале Дунава. После дугог колебања одлучено је да се приступи освајању мочварног Малог лимана и насипању „вековних баруштина“, те и подизању потпуно новог дела града, како је већ предвиђао план из 1910. године. Ово је био најсмелији подухват урбанизма у ранијој историји Новог Сада [4]. Отварање главног трга, односно формирање улице Модене, започето 1924. године, представља основну – просторну и саобраћајну везу између градског центра и тада најзначајнијег булевару [5]. Овоме је претходило уклањање неколико објеката који су представљали део

обода трга (као што је стара зграда Матице српске), а пробијањем нове саобраћајнице отворено је питање планског уређења датог простора, а за које још увек није пронађено адекватно решење.

3. ДРУШТВЕНЕ ПРИЛИКЕ ИЗМЕЂУ ДВАЈУ СВЕТСКИХ РАТОВА

Од почетка новембра 1918. године Нови Сад више није у границама и у политичко-административном уређењу Аустроугарске. Таква промена представљаће до тада најдалекосежнију прекретницу у историји овог града који је напредовао индустријски, док је стамбени простор знатно проширен [6], имајући у виду да је развој ометао феудализам и милитаризам све до првог светског рата. Војнички шанчеви су вековима онемогућавали граду ширење према Дунаву [7]. Раздобље између двају светских ратова, мада краткотрајно, представља најзначајнији период за урбанистички и грађевински развој Новог Сада. Са ослобођењем града ослободила се иницијатива његовог грађанства. У новој држави изнедрио се и нов дух који је порушио многе раније стеге и ослободио прогресивне тежње грађана од разних административних препрека [4]. Новонастало средиште државног апарата привукло је у град многобројну вишу чиновничку класу која је заједно са богатим новосадским трговцима, лекарима, адвокатима и новим индустријалцима представљала стабилан финансијски предуслов за развој свих видова урбане архитектуре, посебно оне стамбеног и јавног карактера [8]. Држава као инвеститор не јавља се често, али је порасла приватна иницијатива, често у виду друштва (група грађана) подржаних од стране имућнијих појединаца.

Уз наведене прилике, преломни период био је октобар 1929. године када је на територији Краљевине Југославије формирано девет бановина, те је Нови Сад одређен за седиште Дунавске бановине, а за првог бана изабран угледни новосадски градитељ Дака Поповић [9]. Данас се разгледањем градских амбијената лако може уочити јасна гранична линија између архитектонских склопова изграђених у ранијим епохама и нове архитектуре.

4. СТИЛСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ НОВОСАДСКЕ АРХИТЕКТУРЕ С ПОЧЕТКА XX ВЕКА

Измене централног дела града могуће је уочити у учртаним габаритима нових објеката, већином јавног карактера. У последњој деценији XIX века, изглед града је измењен изградњом новог Магистрата, римокатоличке цркве Имена Маријиног и Хотела Мајер – све на главном градском тргу. Управо је овим објектима историзам (еклектика) као стил тријумфовао у Новом Саду [9]. У првој деценији XX века као нова појава наметнута је сецесија, те ће у овом стилу бити изграђене многобројне палате и приватне куће. За репрезентативна дела могу се сматрати Менратова палата (1908), Винклова палата (1906/7), палата Војвођанске банке (1907) и „Гвоздени човек“ (1908/9) – све такође на главној улици и тргу (објекти у незнатно измењеном облику постоје и данас). Већина јавних, као и стамбених зграда, подигнутих до краја треће деценије XX века у Новом Саду, грађена је под утицајем (мађарске) сецесије и архитектуре историјских стилова, док су прве јавне зграде у оквиру новог дела

града пројектоване под утицајем (руског) академског монументализма. Модерни токови европске архитектуре утицали су и на архитектонску сцену у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, али их је конзервативна српска средина прихватила нешто касније и са извесном задршком. Новосадска архитектура, неоптерећена потребом да се повеже са славном српском прошлошћу, окретала се ка европским токовима и лакше је усвајала модерну архитектуру [10] – архитектуру тзв. интернационалног стила. Најаву модерне у новосадској архитектури јавних здања означила је Радничка комора Драгише Брашована из 1929-30. године. Врло брзо по продору нове архитектуре на наше подручје, државни инвеститори су је прихватили као оквир за своје установе [10]. Уместо породичних кућа, модернизам је понудио оно што је и данас опште прихваћено – велике урбане целине намењене становању. Грађевински закон донет је 1931. године, а уведена је и институција конкурса, којих је све више, и инвеститори их расписују за сваку значајнију и већу градњу. Највећи допринос развоју модерне у Новом Саду дало је неколико тада веома присутних пројектаната. Првенствено би требало истаћи архитекту Ђорђа Табаковића (1897 – 1971), „ствараоца који је у тишини свог атељеа, изван главних центара догађања“ [11], током четврте деценије XX века пројектовао и реализовао више од педесет објеката, од којих неки представљају аутентична ремек-дела српске међуратне архитектуре. Као што је наведено, поред државних инвеститора, развоју модерне архитектуре снажан импулс дала је и приватна иницијатива, као израз сопствене економске моћи, али и као доказ модерничких, прогресивних ставова [10]. Убрзани привредни развој прати и одговарајући просветни и културни напредак потпомогнут идејама и радом новосадских сокола. Најзначајнији пример иницијативе колективизма при изградњи модерно конципираног објекта јавне намене јесте Соколски дом (1934-36). Овим делом, уз Тануриџеву палату (1934-39), Табаковић можда као први свесни новосадски урбаниста тек најављује касније, много пробојније урбанистичке подухвате начињене у градском ткиву [8] – посебно касних педесетих и у првој половини шездесетих година XX века.

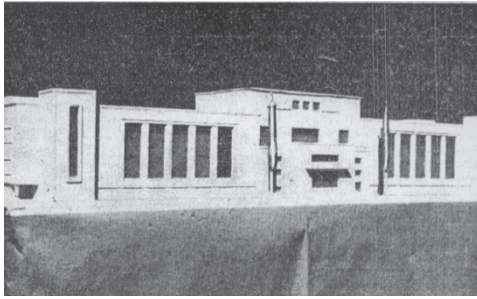
5. СОКОЛСКА МИСАО И ОСНИВАЊЕ СРПСКОГ СОКОЛСКОГ ДРУШТВА

Идеје француских револуционара одговарале су словенским народима који су живели у склопу Хабзбуршке монархије, без права на употребу свог матерњег језика, као и уз друге облике обесправљености. У оквиру европских покрета јавио се и словенски национално-ослободилачки покрет и „теловежбена“ организација у Чешкој, економски најјачој и национално најсвеснијој словенској држави. У немогућности формирања војних формација словенски народи су формирали национална гимнастичка друштва. Истакнути борци за здравље и слободу свог народа донели су одлуку да гимнастичка друштва носе име „Соко“, односно Соколска друштва. Најистакнутији идеолог овог покрета био је др Мирослав Тирш, оснивач соколске организације и творац соколског теловежбеног система, тзв. Тиршовог система, који ће добити светски значај и назив Соколски систем, а који ће прихватити и соколска друштва у Војводини и Србији. Тирш је у Прагу 16. фебруара 1862. године основао прашко гимнастичко друштво, а две деценије касније је организовао Први соколски слет. На територији данашње Војводине, први

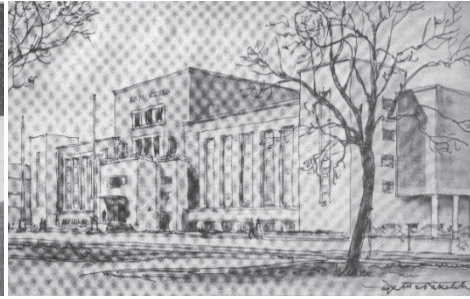
значајнији контакт Срба са гимнастиком био је у Карловачкој гимназији 1892. године, када је она уведена [12]. Прво Српско Соколско друштво основано је 1904. године у Сремским Карловцима. Само годину дана касније, тј. у јесен 1905, у Новом Саду се код „Беле лађе“ окупила неколицина српских родољуба, те су решили да се оснује Соколско друштво у Новом Саду, под именом „Српски Соко“. „При лепом времену вежбало се у дворишту Николајевске порте, а у случају ружног времена у гимнастичкој дворани Српске православне велике гимназије.“ [13] То је трајало све до 1910. године. Мађарске власти нису одобравале правила Друштва јер нису хтеле да прихвате предложен назив. До компромиса је дошло након пет и по година, те је име промењено у „Соколско друштво“, које носи и данас. Погољнији услови за рад јавили су се 1912. године, када је Матица српска уступила у свом дому, тзв. задужбини Марије Трандафил, доње просторије за соколе, где их је и затекао рат [14]. 26. јула 1914. Друштву је забрањен рад. После рата, 1918. године, иако Друштво формално још није било обновљено, вежбало се у малој дворани код „Три круне“, на углу Темеринске и Кисачке улице, а касније у гимнастичкој дворани Мушке гимназије. Годину дана касније, 1919. године, Друштво се вратило у стару Соколану, где је остало све до краја 1936. године, када је прешло у свој нови Дом [13].

6. ЕКОНОМСКИ ПРЕДУСЛОВИ ЗА ИЗГРАДЊУ ДОМА

Просторије у Соколској улици нису одговарале потребама новосадских сокола из више разлога, првенствено због недовољне величине простора, а затим и због лоших хигијенских услова [15]. Тежње за новим просторијама које би у потпуности одговарале потребама и наглom развоју Друштва показале су се као оправдане. Тако је 1924. године основан фонд за грађење Дома. Због недостатка материјалних средстава, тек 1930. године, захваљујући финансијској помоћи Банске управе у износу од 500.000 динара, покреће се озбиљнија иницијатива за што скоријом изградњом. Истовремено у Савезу културних друштава сазрева идеја да би требало подићи један репрезентативни народни дом, јер Нови Сад у то време не располаже погодном салом и осталим просторијама за веће манифестације. Интегришући обе намере, град Нови Сад на свечаној скупштини одбора 16. августа 1931. године, на молбу Соколског друштва Нови Сад, одобрава помоћ за зидање Културног дома Краља Александра I у износу од 1.000.000 динара [14]. Након израђеног идејног пројекта (слика 3), закључено је да и поред добијене финансијске помоћи, средства којима располаже Друштво још увек нису довољна за изградњу објекта. Стога је одлучено да се, с обзиром на општи национални и културни значај Дома, укључе сви друштвени слојеви и ван соколских редова, представници власти, националних, културних и просветних установа и поједине угледне личности, како би се у акцији прикупљања добровољних прилога постигао што већи успех. На основу тога је 2. априла 1933. године одржана „шира конференција грађанства“ где је потврђена оправданост замисли и потреба за њеном реализацијом [16]. Утврђено је да је Дом својина Соколског друштва које као пуноправни власник управља њиме, користи га и припадају му сви приходи, а Савез културних друштава за своје чланове добија бесплатно просторије за канцеларију.

Слика 3: Фотографија макете
Соколског дома

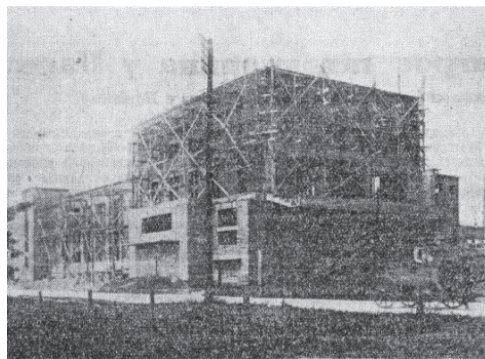

Слика 4: Дом културе из
Табаковићеве мапе цртежа, 1952.

Друштвена заједница је препознала значај оваквог здања за културни живот Новог Сада, те је велики број грађана желео да се активно укључи у процес изградње и финансијски допринесе његовом остварењу. Оваква иницијатива у послератном периоду јасно показује тежњу појединца да буде део колективне идеје.

Током 1932. године врше се припреме за израду пројекта, израђују се програми и прве скице за објекат, те је на поменутој конференцији донесено решење да се приступи грађењу Дома. Према прихваћеним скицама, израда пројекта и предрачуна поверена је архитекти Ђорђу Табаковићу (слика 4), уз сарадњу инж. Душана Тошића, председника грађевинског одбора, који је израдио све статичке прорачуне. Како би се уштедело, надзор над извођењем радова задржан је за стручне чланове (претходно основане) грађевинске секције, који су исти вршили без накнаде [14]. Такође је и део послова изведен бесплатно или уз извесне олакшице, што потврђује значај Дома у друштвеном контексту.

Питање парцеле за грађење Дома решено је заменом земљишта, које је Соколско друштво раније добило од града Новог Сада, за ново које сачињава блок између Тиршове улице, сликара Даниела, Илије Огњановића и Исе Бајића, површине 6340 м². Управни одбор друштва је на седници 4. августа 1933. године одобрио поднесен генерални пројекат зграде. Пред крај године су израђени детаљни предрачуни за све радове, а предвиђени су трошкови у износу од 5.754.784 динара. Извршни одбор је донео начелно решење да се грађење, уколико потребна средства не буду осигурана, изврши у два етапа, односно да се одмах приступи грађењу левог крила и централног дела објекта (слика 5), а да се за касније остави грађење десног крила.

Слика 5: Изградња левог крила и централног дела Спомен-дома

7. ХРОНОЛОГИЈА ИЗГРАДЊЕ ДОМА

12. јула 1934. одржана је офертална лицитација за прву групу радова, са укупном предрачунском сумом од 3.545.919 динара. Радови су уступљени најјефтинијем понуђачу, предузећу инж. Данила Каћанског из Новог Сада, за 3.146.086 динара. Предузимач је уведен у посао 13. августа 1934, а десет дана након тога је „ударен први будак у темеље дома“ [16].

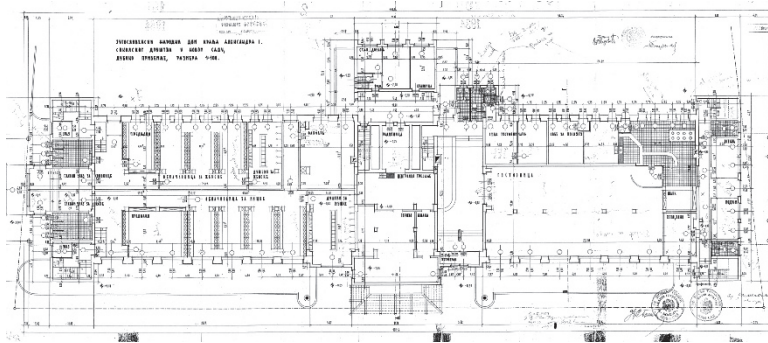
Израда статичких прорачуна за темеље, бетонске и дрвене конструкцијске елементе, за које су биле потребне детаљне анализе и студије, задала је много тешкоћа. На самом почетку грађења дошло је до проблема у изради темеља зграде. Део објекта на једном углу налегао је на површину некадашњег (затрпаног) језера, тако да је на том месту морало бити извршено фундаирање на 83 бетонска шипа дужине 5 метара. Репрезентативна је конструкција великог висећег балкона и касетирана таваница у свечаној сали која асоцира на слична решења у значајним делима из архитектонске традиције. Такође су примењени, за то време, сложени дрвени кровни решеткасти носачи распона 18,50 метара. У току студија анализирано је више решења, како би се дошло до најповољнијег и најсигурнијег.

Започети део објекта је до краја године стављен под кров, па је 7. децембра 1934. одржана лицитација и за лимарске радове за покривање крова, са предрачунском свотом од 146.830 динара. Према резултату лицитације рад је опет уступљен најјефтинијем понуђачу, предузећу Ђуровић и Ђомпарић. Исти су уведени у посао 14. децембра, те је и тај део објекта био под кровом почетком 1935. године [12]. И поред наведеног вишка код фундаирања, за радове је утрошена мање новца него што је било предвиђано. Ова уштеда, као што је истакнуто, углавном је постигнута набавком материјала у „сопственој режији“ и поклонима у материјалу [16].

У међувремену се догодила Марсељска трагедија, па су Соколи одмах прионули како би њихов дом био „најлепши, најдостојнији, најизразитији, живи споменик Витешком Краљу“ [14]. У ту сврху град Нови Сад даје нови прилог од 1.500.000 динара, а Банска управа даје још 1.000.000 динара. Тако је омогућено даље грађење објекта са извеснијим завршетком, те су крајем августа 1935. настављени сви радови на већ започетим деловима зграде, а 2. септембра 1935. приступљено је и грађењу десног крила. Радови се више не прекидају, те се у току 1936. постепено завршавају поједини делови [14]. Рад у новом Соколском дому почео је 3. новембра 1936, а свечано освећење Дома обављено је 1. децембра 1936. године [17].

За грађевинске радове утрошено је око 4.900.000 динара, што је приближно 15% мање од износа предвиђеног предрачуном. Заједно са радовима који нису били садржани у предрачуну, комплетним уређењем и намештајем, целокупни објекат је коштао око 6.000.000 динара. Дом заузима површину од 2.215 м² и има запремину од 31.450 м³ (слика 6). Цела зграда се грејала помоћу централног грејања са осам котлова, комбиновано топлом водом, паром и топлим ваздухом. Такође, у то време, зграда има најмодернију вентилацију с пречишћавањем ваздуха и климатизацијом [16]. Овај систем и данас постоји, али није у функцији.

Чињеница да је објекат ових размера завршен за приближно две године говори о жељи, али и о спремности друштва за овакав подухват. Заједничком иницијативом становништва и власти изведен је један од најзначајнијих примера модерне архитектуре на овим просторима.

Слика 6: Основа сутерена, оригинални цртеж

8. АРХИТЕКТОНСКЕ ОДЛИКЕ СОКОЛСКОГ ДОМА

Од средине треће деценије XX века широм Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца подижу се бројни соколски домови. Један од најплоднијих градитеља био је архитекта Момир Коруновић (1883–1969). Углавном их је пројектовао у тзв. националном стилу који је, поред модернистичког и монументалног класичног, владао у Краљевини између двају светских ратова [18]. Међутим, Табаковић се опредељује за стил модерне, као смиренији и економичнији, што је било у складу са друштвеним приликама и економским могућностима, те се на тај начин „ненаметљиво и зналачки уклапа у слојевиту историјску матрицу и равничарску урбану структуру Новог Сада“ [19].

Слика 7: Зграда Соколског дома, 1936.

Соколски дом у Новом Саду изграђен је као слободностојећи, монументални објекат (слика 7). Главна фасада дужине 100 метара постављена је према Дунавском парку, док је испред наспрамне, дворишне фасаде био смештен, за рад Сокола неопходан, терен за рекреацију – „лакоатлетско вежбалиште“ са стазом дужине 280 и ширине 8 метара (слика 14). Објекат издужене основе је фланкиран двама попречно постављеним крилима – анексима. Тиме је одређен и основни волумен чија се „завршна контура модернистички пројектује у кровној хоризонтални“ и строгим правим угловима трију висински наглашених кубуса [9]. Таквом композицијом, с централним делом високим 18,5 м и бочним траковима високим 13,5 м рачунајући од уличног плочника и фасадама без орнаментике, објекат је чврсто везан за тло.

Ово је представљало велику новину у градитељству на нашим просторима али је стилски било блиско ономе што се радило у Европи.

Зграда Соколског дома, примарно изведена у армирано-бетонској конструкцији, зидана је опеком са великим застакљеним површинама, постављеним у облику вертикалних трака на бочним деловима грађевине, и модернистички обликованим функционалним елементима (слике 8 и 10). Споља је обложена квалитетном, неолепљеном црвеном опеком у комбинацији с природним каменим плочама на централном, улазном делу, у виду рамова око великих прозорских отвора главног прочеља и у подножју [9] (слика 11). При пројектовању Дома, Табаковић се у одређеној мери ослањао на Добровићев конкурсни пројекат за новосадско позориште, бар кад је реч о улазном корпусу зграде, понављајући концепт приступног простора у средишту партера, испред објекта подигнутог на пространо отворено степениште избачено ван основнога габарита [18] (слика 7, слика 11).

Слика 8: Модернистички обликована метална ограда

Табаковићева жеља за тоталним дизајном уочљива је и у концепцији ниске, металне ограде, која је постављена испред прочеља објекта (слика 8). Дизајн ограде, постављене на ниску базу од вештачког камена и два масивна јарбола за заставе кружних основа (слике 11 и 12) говоре о архитекти који је детаљно пројектовао и партерно уређење око „свог“ објекта.

Строга симетрична поставка габарита пренета је и у распоред унутрашњег садржаја (слика 9). Принцип једнакости уграђен је у сам објекат, што одговара концепту и улози новог Соколског дома у културној изградњи.

8.1. Централни део

У зграду се улази преко пространог, отвореног степеништа, с посебно дизајнираном дрвенаријом улазних врата, до великог централног хола (слика 9). Под хола и фоајеа поплочан је комбинацијом светлог и тамног мермера и подсећа на касније радове Пита Мондријана у којима се „симулира динамичко кретање у уравнотежењу“ [18]. Стубови су обложени црним мермером. У холу је првобитно био смештен и рељеф са представом краља, рад вајара Радете Станковића, који је за време окупације неповратно нестао.

Вештом поставком светларника у виду великих застакљених површина хол је добро осветљен природним светлом. Разноликом употребом трајних материјала и квалитетном занатском обрадом, Табаковић је створио репрезентативни унутрашњи простор који је нажалост остао непримећен као класично дело српског модернизма. Хол је у дну завршен једноставно конципираним степенишним трактом (слика 10)

и малом двораном за позориште лутака , површине 133 м² са 222 седишта, која се користила и за скупштине Друштва и разна предавања. Мада је данас улазни хол доживео промене, замишљена структура није изгубила много од првобитне. На првом спрату је била дворана за седнице површине 60 м², Соколски друштвени музеј површине 100 м² и предворје са гардеробом за галерију свечане сале. На другом спрату три канцеларије користило је Соколско друштво, по две Соколска жупа и Савез културних друштава, а по једну Друштво „Истра“ и „Студентско југословенско удружење“ [20]. У сутерену је била котларница за централно грејање и стан домара.

Слика 9: Ентеријер централног хола

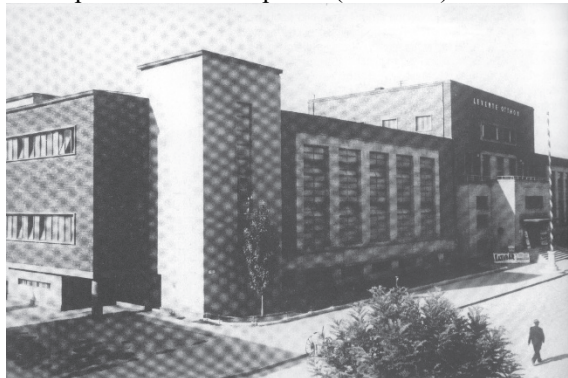

Слика 10: Степенишни тракт

Некада се на централном делу уличне фасаде, високо постављен, налазио натпис „Краљу ујединитељу“ који је уклоњен из идеолошких разлога после Другог светског рата. У току рата је писало „Levente otthon“ (слика 12). Касније је постављен натпис „Дом културе“ (слика 4), да би 2007. оригинални био враћен (слика 11).

Слика 11: Улазни део са јарболом и обновљеним натписом на фасади

Слика 12: Изглед објекта из периода окупације

8.2. Лево крило

У сутерену су се налазиле велике свлачионице и купатила, потпуно одвојено за женске и мушке вежбаче, с посебним улазима са улице, излазима за вежбаонице и летње вежбалиште (слика 6). У вежбаонице је из хигијенских разлога улаз

вежбачима био омогућен само из свлачионица које су биле простране са добрим непосредним проветравањем. [16] Временом је оваква организација простора знатно нарушена. Простор који је некада био намењен само мушким члановима данас користе и вежбачице, а њихове свлачионице обједињене су у помоћну вежбаоницу и неколико административних просторија.

Слика 13: Данашњи изглед велике вежбаонице – гимнастичке сале

У високом приземљу је велика вежбаоница – сала површине 531 м² (слика 13) крај које је мала сала површине 115 м², предвиђена за истовремено вежбање мањих група. Оне су имале најсавременију опрему која је набављена у Чехословачкој. Изнад мале вежбаонице биле су смештене три собе за становање и преноћиште учесника соколских течајева и за друге сличне прилике, капацитета око 60 кревета, које су после рата адаптиране у балетску салу.

8.3. Десно крило

У сутерену десног крила је била смештена популарна гостионица Манета Бубња, површине 280 м², са свим помоћним просторијама. У приземљу је главна, репрезентативна дворана за приредбе површине 531 м² са позорницом величине 147 м², поред које су, у етажама, биле собе и свлачионице за учеснике. Данас овај простор користи Позориште младих.

Соколски дом је један од најзначајнијих Табаковићевих објеката, као и један од најзнаменитијих споменика архитектуре модерне у Новом Саду између двају светских ратова. Својим бројним функцијама и квалитетом изградње, зграда се још увек успешно користи у различите намене.

Дугогодишњим неодржавањем и неадекватним интервенцијама као што су доградња анекса код централног дела са дворишне стране, затварање пролаза на бочном делу у улици Исе Бајића (у сврху проширења пословног простора), рушење зида у гостионици, заздани прозори на позоришној сали и сл., нарушен је овај објекат изузетне вредности [21].

9. ДРУШТВЕНИ ЗНАЧАЈ ДОМА

Како би се у целисти сагледао значај Соколског дома и његов допринос друштвеном животу Новог Сада, неопходно је узети у обзир прилике у друштву у периоду

настанка самога Дома. Ово је веома добро приказано у тексту Драгутина Д. Дошена из 1936. године [16]:

„...У овом општем хаосу који је завладао у свима областима и манифестацијама човечјег живота, у овој магловитој неизвесности, у којој се тешко може наћи пут и увидети тачна оријентација, у овом несталном и променљивом добу, где се ништа не може предвидети, у овој духовној узнемирености и моралној посрнулости, у овом убрзаном темпу живота, где су живци напети до крајње мере и најзад у овој крајњој похлепности за материјалним средствима, у трци за уживањима и насладама, када је задовољавање пожудних апетита постао највиши закон...вапијућа је потреба и велика нужда подизати народне домове који ће бити културно жариште, који ће давати правилну оријентацију и који ће у својој средини разбити сва колебања и предрасуде... Уосталом у кога народ може имати више поверења него у речи и савете који до њега допиру из културних домова у којима су скупуљени претставници тога народа са свим својим духовним и моралним квалитетом који служи за добар пример и понашање.“

Овај културни дом имао је важну улогу да повеже грађане Новог Сада у јединствену заједницу у којој би се подстицањем колективног духа осећали јачим и снажнијим. С обзиром на личност којој је посвећен Дом, у њему је дубоко утиснута идеја о истицању националних особина и јачању традиционалних вредности. Преузео је примарно место у јавном миљеу којем је и био намењен, те је тиме постао генератор културног стварања града, подстицањем колективизма путем спортских активности, под паролом „у здравом телу – здрав дух“. Соколски дом је имао задатак да просвећује народне масе и да буде жариште целокупног културног живота на северним границама [13]. „Соколана представља храм соколски“ [22] у коме је појединац вежбајући јачао, а тиме је јачала и група, чији је значај био примаран. По речима др Игњата Павласа за одржавање слободе и независности потребно је јединство народне мисли, народног осећања и народне воље. У тим стремљењима мора се јединац подвргнути целини по начелу: појединац ништа – целина све. [23] У Соколском Дому је омогућено Друштву да своју делатност још више развије у свим правцима и да, и телесно и духовно, подиже своје припаднике, а нарочито омладину. У погледу педагошке улоге Дома значајне су речи др Ника Мрвоша на оснивачкој скупштини [12]:

„Соколство нарочиту пажњу треба да посвети деци и омладини... треба (их) очистити од послератних порока и уградити у њих најлепше људске врлине. Соколски путеви не воде стазама политичких странака, племена и религија. Они иду стазом врлина и најчистијег алтруизма. Племенитим радом тело ће ојачати, мисао очистити, дух узвисити.“

Овде су на окупу, поред Сокола, биле све националне и културне организације Новог Сада, те је њихов утицај био изразитији. Важно је напоменути да је Српско народно позориште било смештено у овом објекту све до 1981, када се преселило у нову сопствену зграду. У рад Соколског друштва био је укључен и велики број интелектуалаца, с обзиром на тежњу да Нови Сад као центар Војводине има узорно Соколско друштво, око којег је требало да се креће сав патриотски и национални рад соколства, као и на друштвено-политичка превирања, која су угрожавала јединство народа и државе. Такође, соколство је имало значајног удела у очувању и

јачању идеје југословенства, а у њему се могу препознати и неке од основних поставки социјалистичке идеологије.

10. БУДУЋНОСТ ДОМА

У Урбанистичком пројекту блока Соколског дома у Новом Саду из 1999. наводи се неколико предлога који могу нарушити интегритет овог вредног објекта [24]. Желећи да ублаже проблем мирујућег саобраћаја и сматрајући да простор дворишта (слика 14) није повољан за одвијање било какве рекреације, на истом се предлаже изградња „вишестажне паркинг-гараже са локалима у приземљу“. У билансу површина наводи се да би Соколски дом заузимао 2.142 м², а паркинг-гаража 2.600 м², с јасном тежњом да се формирају две засебне парцеле.

Слика 14: Спортски терен у дворишту

Овај предлог је у супротности са осамдесетогодишњим постојањем и функционисањем објекта изразито културног и рекреативног карактера. Како је Соколски дом 2002. године проглашен за споменик културе, утврђено је да се објекат сме користити искључиво за изворну намену – културну, културно-просветну и спортско-рекреативну. Што се тиче околине објекта, утврђена је мера заштите којом се дефинише „задржавање традиционалне намене дворишног простора као спортског терена“ [25]. У складу са тим, сваки покушај изградње на том месту је незаконит. Ако Соколски дом припада „Соколима“ онда њима припадају и терени на којима вежбају, па се игралишта морају посматрати као део јединствене целине [26]. Даровним уговором склопљеним у Новом Саду 17. априла 1936. године укњижено је право власништва на ова земљишта [27] у корист Соколског Друштва у Новом Саду, са забелешком да исто може да се употреби једино у сврху изградње „Народног спомен дома Витешког Краља Александра I Ујединитеља“, а да се у друге сврхе не може употребити [28]. Још је Правилником из 1932. године наведено да чак и у случају престанка постојања Соколског друштва власништво Дома прелази на Матицу српску која би га користила у национално-културне сврхе, док се поново не оснује Соколско друштво [29].

Иако је Соколском друштву „Војводина“ 2000. године дато право коришћења Соколског дома на десет година, циљ Друштва је додела објекта на неодређено време, како не би зависило од друштвених услова и политичке констелације [30]. Међутим, након истека овог периода, просторије које непосредно не користи Соколско друштво преузете су од стране ЈП „Пословни простор Нови Сад“. Тиме је

доведено у питање даље функционисање Друштва, с обзиром на то да је приход од издатих просторија, од саме изградње до наведеног отуђивања, био намењен за намиривање текућих трошкова одржавања објекта али и за рад самога Друштва и његових чланова. Зашто и поред јасних намера твораца ове културне палате, постоји тежња да се соколима наруши њихово „гнездо“? Дом јесте завршен 1936. године, али је то споменик трајне вредности остављен грађанима Новог Сада да га граде и преносе мислима и делом, са генерације на генерацију.

11. ЗАКЉУЧАК

Соколски дом у Новом Саду сведочи о томе колико један архитектонски објекат може да буде значајан за појединца, али и колико појединац може да допринесе колективном добру сопственим деловањем. За успешну изградњу заслужна је колективна иницијатива која говори о тадашњој добро организованом заједници. У поређењу с данашњим друштвеним карактером који одликује недоследност у погледу ефикасног деловања, односно доношења одлука чак и у вези с неким једноставнијим питањима, изградња оваквог објекта само за две године делује нестварно. Актуелну друштвено-политичку ситуацију карактеришу економски субјекти који своју финансијску надмоћ користе за изградњу објеката искључиво зарад личне добити, уместо улагања у архитектонске објекте који би могли да унапреде јавни, културни и социјални сегмент живота, али уједно остваре жељену финансијску корист.

У времену у којем глобализација и друштвени поредак потенцирају индивидуализам, на супрот традиционалним вредностима заједнице негованим у периоду изградње Дома, долази до губитка колективног духа и свести. То је и у малом садржано у самом Соколском друштву, те ни соколство као колективни покрет нема више некадашњи значај и улогу у друштву. Стога је и број чланова Друштва мањи а самим тим и његов утицај. Раније су многи веома дуго били чланови Друштва, док данас, у периоду детињства, само „прођу“ кроз гимнастичку салу. Ипак, и ово је значајно за сам физички развој друштва и популаризацију спортско-рекреативних активности. У Дому су се генерације младих училе правим вредностима и кроз физичку вежбу развијале морал и карактер, али и такмичарски дух а тиме и истрајност.

Архитектонским обликовањем у виду сведене форме, Табаковић је у потпуности одговорио на захтеве економичности, а уједно је постигао да објекат који, без обзира на габарит, својим пропорцијама одаје утисак складне композиције која не одудара од окружења. Изградња овог објекта била је део отварања града према Дунаву, те је тиме постављен архитектонски оквир за даљи просторни развој овог дела Новог Сада. Иако припадајућа парцела Дома заузима цео блок у непосредној близини градског средишта, очуван је неизграђен простор у виду спортског терена испред њега, што је редак случај у густо изграђеној градској матрици. Овај слободан простор многи виде као погодну локацију за остваривање профита те теже његовој пренамени.

Адекватним и промишљеним деловањем било би могуће постићи већи квалитет постојеће структуре те тиме и њену бољу искоришћеност. Ово подразумева првобитну концентрацију институција културе под кровом Соколског дома, али и,

с економског аспекта, заједничко функционисање свих корисника објекта. Овим би се превазишли недостаци који су се јавили као последица (дис)континуитета идеја о улози овог објекта културе у друштвеном животу Новог Сада, а Соколски дом би остварио давно наговештени значај и његова улога носиоца друштвеног прогреса, али и једне нове архитектуре, била би употпуњена у новом времену.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Миловановић-Јовић, О.: Валоризација и обрада архитектонског наслеђа уже зоне старог језгра Новог Сада. *Грађа за проучавање споменика културе Војводине*, том XI/XII, стр. 93-169, Нови Сад, 1982/1983.
- [2] Тапавица, М.: Центар треба дизати у висину, а не у ширину. *Дан*, 26. VIII 1937, стр. 6.
- [3] Архитекта г. Јурај Најдхарт одржао је предавање о развоју и принципима модерног урбанизма са применом на Нови Сад, „Дан“, 1. III 1939.
- [4] Поповић, Д.: Прилог урбанистичком и архитектонском развоју града Новог Сада. *Рад војвођанских музеја*, том XII/XIII, стр. 153-161, Нови Сад, 1964.
- [5] Службени лист града Новог Сада, 25. јануар 2008, 2, стр. 53-64.
- [6] Нови Сад. Нови Сад, Матица српска, 1963.
- [7] Поповић, Д.: Регулациони план Новог Сада, Поводом изложбе архитекте г. Јураја Најдхарта. *Дан*, 1. III 1939.
- [8] Митровић, В.: Грађа за проучавање дела арх. Ђорђа Табаковића у Новом Саду (1929-1940). *Грађа за проучавање споменика културе Војводине*, том XVII, стр. 61-92, Нови Сад, 1994.
- [9] Станчић, Д.: *Нови Сад од Куће до куће*, Завод за заштиту споменика културе града Новог Сада, 2005.
- [10] Брдар, В.: *Од Париса до Брашована: архитектура јавних здања у Новом Саду између два светска рата*, Спомен-збирка Павла Бељанског, Нови Сад, 2003.
- [11] Перовић, М. Р.: *Српска архитектура XX века: од историцизма до другог модернизма*, Архитектонски факултет, Београд, 2003.
- [12] Кљаић, Л.: *Соколско друштво Нови Сад: од 1905 – 1941*, Нови Сад, 2008.
- [13] Мијатовић, В.: Соколско Друштво Нови Сад, 1905-1938. *Нови Сад* бр. 41-50, 1938.
- [14] Тошић, Д.: Дом Краља Александра I Ујединитеља. *Нови Сад*, бр. 41 и 42, 1. децембар 1936.
- [15] Питање Соколског Дома у Н. Саду. *Нови Сад*, 1. април 1933.
- [16] Дошен, Д. Д.: *Освећење Народног Спомен дома Краља Александра I Ујединитеља у Новом Саду I-XII-1936*, II издање, Штампарија Дунавске бановине, Нови Сад, 1937.
- [17] Соколски дом Краља Александра I је оживео..., *Дан*, бр. 257, 4. новембар 1936.
- [18] Митровић, В.: *Архитекта Ђорђе Табаковић*, Покрајински завод за заштиту споменика културе, Петроварадин, 2005.
- [19] Јовановић, С.: Заштита градитељског наслеђа у урбаним структурама Војводине. *Грађа за проучавање споменика културе Војводине*, том VIII-IX, стр. 92, Нови Сад, 1978.
- [20] Довршава се Дом Краља Александра I. *Нови Сад*, бр. 36, 10. октобар 1936.

- [21] Конзерваторско-рестаураторски услови и мере техничке заштите за обнову и санацију зграде „Соколског дома“ у улици Жарка Зрењанина број 4 у Новом Саду, Број: 01-303/49-91, Завод за заштиту споменика културе града Новог Сада, Нови Сад, 2001.
- [22] Дошен, Д. Д.: Идејни основи соколства. *Нови Сад*, 23. фебруар 1936.
- [23] Павлас, И.: Соколске мисли о првом децембру. *Нови Сад*, број 41 и 42, 1936.
- [24] Урбанистички пројекат блока Соколског дома у Новом Саду (предлог), Нови Сад, 1999.
- [25] Службени гласник Републике Србије, број 73/2002, Одлука о утврђивању зграде Соколског дома у Новом Саду за споменик културе, Одлука 05 број 633-15048/2002, Београд, 31. октобра 2002. године
- [26] Градски завод за заштиту споменика културе не одустаје. *Глас јавности*, 2. септембар 2002.
- [27] А) Лист о поседу, Број 9297, Општина: Нови Сад.
- [28] Б) Лист о власништву, Број 9297, Општина: Нови Сад.
- [29] Правилник о употреби и руковању Народним Домом Краља Александра I. у Новом Саду, Седница Савеза Културних Друштава у Новом Саду, 1932.
- [30] Соколским домом управљаће „Пословни простор“?, *Дневник*, 7. август 2010.

THE ROLE AND IMPORTANCE OF SOKOLSKI DOM IN DEVELOPMENT OF NOVI SAD

Summary: *The research presented in this paper analyses the socio-economic conditions that preceded the construction of the Sokolski dom in Novi Sad. The construction of this building of great cultural and historical value, during the process of transformation and enlargement of the main square throughout the interwar period, has made a significant impact on the further development of the central areas of the city. The realization of the building was part of the opening of the city towards the Danube, and thus it sets an architectural framework for future spatial development. In addition, architectural and stylistic features of this cultural monument are presented, occupying an important place in the oeuvre of architect Đorđe Tabaković, one of the most important creators of the modern period. Afterwards the research points to the significant stages through which this institution has passed in its history, with emphasis on the different social, cultural and political influences and consequences which have followed. Finally, it has been concluded that Sokolsko društvo, from its establishment until the present day, as a commissioner and a regular user of the facility, has great social significance and impact on the cultural, educational and sports development of the population of Novi Sad.*

Keywords: *Sokolski dom, development of Novi Sad, interwar architecture, modern architecture, Đorđe Tabaković*